JADID PEDAGOGIKASIDA XOTIN-QIZLAR TA'LIM-TARBIYASINING AHAMIYATI

Toshova Zilola
Osiyo xalqaro universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakati namoyandalarining xotin-qizlar ta'lim-tarbiyasiga oid pedagogik qarashlari tahlil qilinadi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvar qori Abdurashidxonov, Hamza Hakimzoda Niyoziy va Ismoil Gaspirali kabi ma'rifatparvarlarning ayollar savodxonligi, oila tarbiyasi hamda jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi bog'liqlikka doir g'oyalari yoritiladi. Shuningdek, jadid pedagogikasi merosining bugungi ta'lim tizimi uchun dolzarbligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, usuli savtiya, xotin-qizlar ta'limi, oila tarbiyasi, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, ona tarbiyasi, pedagogik meros.

Abstract. The article analyzes the pedagogical views of Jadid enlighteners of Turkestan in the late 19th – early 20th centuries on the education and upbringing of women and girls. The ideas of Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Munavvar qori, Hamza and Gaspirali regarding female literacy, family upbringing and social progress are examined, and the relevance of their legacy for the modern education system is substantiated.

Keywords: Jadidism, new method schools, women's education, family upbringing, enlightenment, national awakening, pedagogical heritage.

Kirish

Har qanday millatning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy taraqqiyoti uning yarmini tashkil etuvchi xotin-qizlarning bilim darajasi, dunyoqarashi va jamiyatdagi o'rni bilan chambarchas bog'liqdir. Bu haqiqatni XX asr boshlarida Turkistonda maydonga chiqqan jadidlar alohida e'tirof etganlar. Ular mustamlaka sharoitida xalqni jaholat va qoloqlikdan qutqarishning eng ishonchli yo'lini ma'rifatda ko'rib, ta'lim islohotini o'z faoliyatlarining markaziga qo'ydilar.

Jadidlar qarashlarida ayol avvalo ona, oila bekasi va farzandning ilk murabbiysi sifatida talqin etiladi. Shu bois ular qizlarni o'qitish masalasini tor maishiy masala emas, balki butun millat kelajagini belgilovchi strategik vazifa deb bildilar. Mazkur maqolada jadid pedagogikasida xotin-qizlar ta'lim-tarbiyasiga berilgan e'tiborning nazariy asoslari, amaliy ko'rinishlari va bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi davrda O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning sifatli ta'lim olishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Jadidlar merosini o'rganish esa ushbu jarayonga milliy-tarixiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

1. Jadidlar dunyoqarashida ayol va jamiyat munosabati

Jadidchilik harakatining g'oyaviy poydevorini yaratganlardan biri Ismoil Gaspirali bo'lib, u Bog'chasaroyda "usuli jadid" maktablariga asos solish bilan birga qizlar uchun alohida ta'lim muassasalari ochish tashabbusini ham ilgari surgan. Uning "Tarjimon" gazetasi qoshida chop etilgan "Olami nisvon" ("Ayollar olami") jurnali musulmon Sharqida xotin-qizlarga bag'ishlangan dastlabki matbuot nashrlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Gaspiralining fikricha, savodsiz ona ma'rifatli farzand tarbiyalay olmaydi, demak, qizlar ta'limisiz millat yangilanishi ham amalga oshmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Turkiston jadidlarining otasi deb ataluvchi Mahmudxo'ja Behbudiy o'z maqolalarida jamiyat hayotidagi illatlarning ildizini jaholatda ko'rgan. U "Oyna" jurnali sahifalarida oila, nikoh, to'y-hashamlardagi isrofgarchilik masalalarini ko'tarib, ayolning oiladagi mavqeini mustahkamlash zarurligini ta'kidlagan. Behbudiy nazarida o'qimishli ayol oilani to'g'ri boshqaradi, farzandini sog'lom va axloqli qilib voyaga yetkazadi, eriga esa hayotiy masalalarda munosib maslahatchi bo'ladi.

Abdurauf Fitrat esa "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" asarida bu masalani yanada chuqurroq, tizimli tarzda yoritgan. Mutafakkir oilani jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida ko'rib, uning mustahkamligi er va xotinning o'zaro hurmati, bilimi va mas'uliyatiga bog'liq ekanini asoslaydi. Fitrat qizlarni o'qitishni diniy va axloqiy jihatdan ham zarur deb hisoblagan, ayolni ilmdan mahrum qilish oila va millatga zarar keltirishini dalillar bilan ko'rsatib bergan.

2. Abdulla Avloniy pedagogikasida qizlar tarbiyasi

Jadid pedagogikasining eng yorqin namunalaridan biri Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridir. Muallif tarbiyani millat taqdirini hal qiluvchi omil sifatida baholab, uni hayot va mamot, najot va halokat, saodat va falokat masalasi deb ataydi. Ushbu g'oya qizlar tarbiyasiga ham bevosita daxldordir, chunki Avloniy bolaning ilk tarbiyachisi aynan ona ekanini qayta-qayta uqtiradi.

Avloniy tarbiyani badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi kabi yo'nalishlarga ajratib, ularning har birida onaning rolini alohida ta'kidlaydi. Uning qarashicha, farzandning sog'lig'i, nutqi, odob-axloqi va dunyoqarashi oila muhitida, ko'p hollarda ona ta'sirida shakllanadi. Shu sababli ma'rifatparvar qizlarni maktabga jalb etishni, ularga ona tili, hisob, tarix, gigiyena va uy-ro'zg'or yuritish asoslarini o'rgatishni taklif etgan.

Avloniy faqat nazariyotchi bo'lib qolmay, Toshkentda yangi usul maktablarini ochgan, ular uchun darsliklar va o'qish kitoblari tuzgan amaliyotchi pedagog ham edi. Uning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim" kabi darsliklarida bolalarning yoshi va qiziqishlariga mos matnlar, axloqiy hikoyalar o'rin olgani tarbiyaning insonparvarlik tamoyiliga tayanganidan dalolat beradi.

3. Badiiy ijod va matbuot – qizlar ma'rifatining targ'iboti

Jadidlar xotin-qizlar ta'limi g'oyasini keng xalq ommasiga yetkazishda badiiy adabiyot, teatr va matbuot imkoniyatlaridan unumli foydalanganlar. Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Yangi saodat" romani bu borada xarakterli misoldir. Asarda o'qimishli, ma'rifatli insonning oilasi va hayoti qanday farovonlashishi, jaholat esa qanday kulfatlarga olib kelishi badiiy obrazlar orqali ko'rsatiladi. Hamza qizlar uchun maktab ochish, ular uchun maxsus she'rlar va qo'shiqlar yozish orqali ham bu g'oyani amalda qo'llab-quvvatlagan.

Matbuot sahifalarida ham ayollar masalasi muntazam muhokama qilingan. "Oyna", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona", "Najot" kabi nashrlarda qizlarni o'qitish, erta nikoh va qalin muammolari, ayollarning sog'lig'i hamda huquqlariga oid maqolalar e'lon qilingan. Bu jarayon jamoatchilik fikrini asta-sekin o'zgartirib, an'anaviy qarashlar bilan yangi g'oyalar o'rtasida jonli munozara muhitini yuzaga keltirgan.

4. Amaliy faoliyat: qizlar maktablarining tashkil etilishi

Jadidlarning eng muhim xizmati shundaki, ular o'z g'oyalarini amaliyotga tatbiq etishga intildilar. Munavvar qori Abdurashidxonov Toshkentda yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish, ular uchun o'quv dasturlari va darsliklar yaratish ishiga bosh-qosh bo'lgan. Ayrim jadid maktablari qoshida qizlar uchun alohida sinflar tashkil etilib, ularda an'anaviy otin-oyilar tajribasi yangi o'qitish usullari bilan uyg'unlashtirildi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Qizlar maktablarida savod chiqarishning tovush usuli (usuli savtiya) qo'llanilgani o'qish muddatini sezilarli darajada qisqartirib, bilim olishni ancha samarali qildi. O'quv mazmuniga ona tili, diniy bilimlar asoslari, arifmetika, geografiya, tarix va sog'liqni saqlash elementlari kiritildi. Bu tajriba keyinchalik ayollar uchun pedagogik kurslar va o'qituvchilar tayyorlash tizimining shakllanishiga zamin hozirladi.

5. Jadid pedagogik merosining bugungi ahamiyati

Jadidlarning xotin-qizlar ta'limiga oid g'oyalari bugun ham o'z qimmatini yo'qotmagan. Birinchidan, ular ilgari surgan "ma'rifatli ona – ma'rifatli avlod" tamoyili zamonaviy oila pedagogikasining asosiy qoidalaridan biriga hamohangdir. Ikkinchidan, jadidlarning ta'limni hayot bilan bog'lash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga intilishi bugungi kompetensiyaviy yondashuv mohiyatiga yaqin turadi.

Uchinchidan, jadidlar ta'limni milliy qadriyatlar va umuminsoniy bilimlar uyg'unligida tashkil etishni taklif qilganlar. Bu yondashuv globallashuv sharoitida yoshlarni o'z ildizlariga sodiq, ayni paytda zamonaviy bilimlarni egallagan shaxs sifatida tarbiyalash vazifasi bilan bevosita uyg'un keladi. To'rtinchidan, ayolning jamiyatdagi faol o'rni haqidagi jadid qarashlari xotin-qizlarning ilm-fan, ta'lim va boshqaruv sohalaridagi ishtirokini kengaytirishga qaratilgan hozirgi islohotlar uchun ma'naviy tayanch bo'la oladi.

Shu bilan birga, jadid merosini o'rganishda tarixiy kontekstni hisobga olish muhim. Jadidlar o'z davrining ijtimoiy-diniy sharoitlarini inobatga olgan holda mo'tadil islohotlar yo'lini tanlaganlar: ular an'anani butunlay inkor etmay, uni ichkaridan yangilashga harakat qilganlar. Aynan shu mo'tadillik ularning g'oyalarini jamiyat tomonidan qabul qilinishini osonlashtirgan.

Xulosa

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, jadid pedagogikasida xotin-qizlar ta'lim-tarbiyasi millatni uyg'otish, oilani mustahkamlash va jamiyatni yangilashning hal qiluvchi omili sifatida qaralgan. Gaspirali, Behbudiy, Fitrat, Avloniy, Munavvar qori va Hamza kabi ma'rifatparvarlar qizlarni o'qitish zarurligini nazariy jihatdan asoslabgina qolmay, maktablar ochish, darsliklar yaratish, matbuot va sahna orqali targ'ibot olib borish yo'li bilan amaliy natijalarga ham erishdilar.

Jadidlar merosi bugungi kunda ta'lim tizimini isloh qilish, oila institutini mustahkamlash va xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirishda boy g'oyaviy manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu merosni chuqur o'rganish va pedagogika oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga keng joriy etish yosh avlodda milliy g'urur, ma'rifatparvarlik va mas'uliyat tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998.
3. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999.
4. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
5. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. – Toshkent: Universitet, 2006.
6. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Yangi saodat // Tanlangan asarlar. – Toshkent.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.